

اهوازی، پزشک نام آور ایران

دکتر محمدحسین عزیزی: جراح و متخصص بیماری‌های گوش، گلو و بینی - تهران

«بر پزشک است که در جمیع احوال آنچه که بقراط حکیم فرموده رفتار نماید و»

«رحیم و پاک چشم و مهربان و خیررسان و خوش‌زبان باشد و در درمان»

بیماران به خصوص مسکینان و فقرا به جَدُّ کوشد.»

«پندنامه‌ی اهوازی - سده‌ی چهارم هجری برابر با سده‌ی دهم میلادی»

• این مقاله در مجله دیابت و لیپید ایران، ویژه نامه اخلاق و تاریخ پزشکی ۹۹-۹۷ منتشر شده است.

پزشک مشهور دیگری به نام «اسماعیل شرف‌الدین جرجانی» در سده‌ی ششم هجری پا به عرصه‌ی وجود نهاد. جرجانی مؤلف کتاب «ذخیره‌ی خوارزمشاهی» است که مهم‌ترین دایره‌المعارف پزشکی کهن به زبان فارسی است.^۷ نوشتار کنونی به اجمال به معرفی کتاب اهوازی می‌پردازد.

***

علی بن عباس مجوسی اهوازی، مشهور به «اهوازی»، در سده‌ی چهارم هجری قمری (حدود سال ۹۳۲ م) در اهواز به دنیا آمد. متأسفانه اطلاعات زیادی درباره‌ی زندگی او در دسترس نیست. اهوازی از پزشکان برجسته‌ی در تاریخ طب ایران به شمار می‌رود. اروپاییان او را به نام «Haly Abbas» می‌شناختند.^۸

تنها تألیف پزشکی اهوازی، کتاب «کامل‌الصناعه الطبیه الملکی» (هنر کامل پزشکی) است که در ایران به کتاب «طب ملکی» و نزد اروپاییان با عنوان «Almaleki» و «Liber Regius» مشهور بوده است.^۹ این کتاب به زبان عربی نگاشته شده و دارای حدود پانصد هزار واژه است.^{۱۰} کتاب «طب ملکی» تا زمان تألیف آثار طبیبی ابن‌سینا، متن رسمی تدریس طب به شمار می‌رفت. اهوازی در این کتاب، آراء پزشکان یونانی و مسلمان پیش از خود را آورده و محاسن و معایب آن‌ها را برشمرده است.^{۱۱} برای نمونه آثار بقراط را بسیار موجز و حتی مبهم می‌شمارد، در حالی که نوشته‌های جالینوس را پُر طول و تفسیر و ملامت از تکرار وصف می‌کند. در مقدمه‌ی کتاب، اهوازی می‌کوشد تا تاریخچه‌ای از تحول طب را بیان کند. وی کتاب خود را به عنوان یک کتاب درسی تألیف نموده است و افزون بر ذکر آراء پیشینیان، در آن تجربیات بالینی خود را مستقلاً بیان کرده است.^{۱۲} کتاب طب ملکی، شهرت خود را همپای قانون ابن‌سینا در سده‌های میانه تا عصر جدید حفظ نمود.^{۱۳}

امروزه، نسخ خطی متعددی از کتاب اهوازی در کتابخانه‌ها و مراکز

دوره شکوفایی طب در ایران، از سده نهم تا چهاردهم میلادی بوده است. از این رو، دوران مزبور را «دوره‌ی طلایی پزشکی ایران» نامیده‌اند. یکی از نام‌آوران تاریخ پزشکی در این دوره، «علی بن عباس مجوسی اهوازی»، مؤلف کتاب «کامل‌الصناعه الطبیه الملکی»، است که در قرن چهارم هجری برابر با سده‌ی دهم میلادی در اهواز چشم به جهان گشود. کتاب «طب ملکی» اهوازی تا زمان تألیف آثار طبیبی ابن‌سینا، از کتب مرجع در طب به شمار می‌رفت. کتاب مزبور دارای مشاهدات بالینی جالبی است.

پیشگفتار

پیشینه‌ی پزشکی در ایران، به گذشته‌های دور بازمی‌گردد. دوره‌ی شکوفایی طب در ایران زمین، سده‌ی نهم تا چهاردهم میلادی بوده است. از این رو، دوران مزبور را در تاریخ طب ایران «دوره‌ی طلایی پزشکی ایران» نامیده‌اند.^۱ در همین عصر بود که برجسته‌ترین پزشکان ایران بالیده‌اند: «علی بن ربن طبری»، مؤلف کتاب «فردوس‌الحکمه» (تألیف سال ۲۳۶ هـ ق / ۸۵۰ م) که استاد «رازی» بوده^۲ از جمله پزشکان آن دوران است. پزشک نامدار دیگر در آن عصر، «ابوبکر محمدبن زکریای رازی» (۲۵۱ - ۳۱۳ هـ ق / ۸۶۵ - ۹۲۵ م) است که اثر درخشان او «الحاوی»، از سده‌ی دوازدهم تا هفدهم میلادی، در مغرب زمین مورد توجه دانشوران طب بوده است.^۳ پس از رازی، «علی بن عباس مجوسی اهوازی»، مؤلف کتاب «کامل‌الصناعه الطبیه الملکی»، در قرن چهارم هجری برابر با سده‌ی دهم میلادی، تاریخ طب ایران خوش درخشیده است.^۴ «ابن‌سینا» (۳۷۰ - ۴۲۸ هـ ق / ۹۸۰ - ۱۰۳۷ م) از دیگر نام‌آوران پزشکی همان دوره است که کتاب مشهور او، «قانون» در طب، تا نیمه دوم سده‌ی هفدهم میلادی، بزرگ‌ترین مرجع پزشکی در جهان بوده است و پس از دوره‌ی نوزایی (رنسانس) بارها در اروپا به چاپ رسیده است^۵ و بالاخره پس از ابن‌سینا،

ذکر کرده است. این بخش از کتاب طب ملکی، حاوی نکته‌های ظریفی در زمینه اخلاق پزشکی (Medical Ethics) است^{۲۳-۲۰}. زنده یاد «دکتر محمود نجم‌آبادی» این بخش از کتاب اهوازی را با عنوان «پندنامه‌ی اهوازی یا آئین پزشکی ترجمه نموده که انتشارات دانشگاه تهران آنرا چاپ کرده و در اسفند ۱۳۳۴ شمسی منتشر گردیده است^{۲۴}. اهوازی درباره‌ی آموزش علمی (بالینی) پزشکی نیز نظریات استواری دارد و دانشجویان را ترغیب می‌کند که به آموزش بالینی بپردازند و دانسته‌های نظری خود را با مشاهده و معاینه بیماران تکمیل نمایند. وی نوشته است: «طالب علم طب باید پیوسته در بیمارستان‌ها و محل بیماران، در خدمت استادان دانشمند و پزشکان حاذق به کارهای بیماران و احوال آنان پردازد تا در مصاحبت و خدمت و زبردست این استادان و پزشکان، از عوارض و احوال بیماران آنچه که خوانده است، یاد گرفته، از نیکی و بدی فرجام بیماری‌ها آگاه شود. اگر چنین کند در این صنعت به مقامی بلند برسد^{۲۵} و این شیوه‌ای است که تا امروز نیز برای آموزش پزشکی نوین نیز از آن بهره می‌برند. اهوازی، پزشک نامدار ایرانی حدود سال ۳۹۵ هجری برابر با ۹۹۵ م، جهان را بدردود گفت^{۲۶}. روشن نیست در بغداد یا شیراز فوت کرده و در کدام‌یک از این دو شهر به خاک سپرده شده است^{۲۷}.

The "Golden Age of the Persian Medicine" is between the 9th and 14th centuries. One of the most prominent Iranian medical scholars in this era is Ali ibn Al-Abbas Al-Majusi who is known as Ahwazi (or in Latin as Haly Abbas). He was born in Ahwaz about 932. His chief medical work was Al-kitab Al-Maliki means the Royal Book. It was regarded as a reliable scientific source for many centuries.

منابع

۸. ر.ک منبع ۳، صفحه‌ی ۱۹۷.
۹. ر.ک منبع ۴ صفحه ۴۴۳-۴۶۵.
10. Ulman M.: Islamic Medicine , PP:43 – 44 , Edinburgh University Press, 1977.
۱۱. ر.ک منبع ۳.
۱۲. سزگین (Sezgin)، فواد: تاریخ نگارش‌های عربی - جلد سوم، پزشکی، داروسازی، جانورشناسی، دامپزشکی، صفحه‌ی ۴۵۲ - ۴۵۵، مؤسسه نشر فهرستگان، خانه کتاب تهران، ۱۳۸۰.
13. Islamic Culture and Medical Arts ; the Great Systematizers, U.S National Library of Medicine WWW.hlm.hih.gov.
۱۴. ر.ک منبع ۱۲.
15. Ashoor A.: Muslim Medical Scholars and Their Works, PP: 49 – 50 , Islamic World Medical Journal , 1984.

علمی جهان موجود است. برای نمونه در کتابخانه ملی مادرید، دانشگاه هاروارد، موزه‌ی بغداد، دانشگاه امریکایی بیروت، کتابخانه‌ی بریتانیا، کتابخانه پزشکی ارتش - کیلوند، و نسخه‌های خطی کتاب در لیدن، پاریس، مونیخ، فلورانس، تونس، واتیکان و...^{۱۴} را می‌توان نام برد.

کتاب طب ملکی اهوازی، نخستین بار در سده‌ی پانزدهم میلادی توسط «کنستانتین» افریقایی (Constantine) به لاتین ترجمه شده و در سال ۱۹۴۲ در ونیز و در ۱۵۳۲ م در لیون فرانسه چاپ شده است^{۱۷-۱۵}. این کتاب به زبان ترکی نیز ترجمه شده است. هم‌چنین در سال‌های ۱۲۸۳ و ۱۲۹۴ هجری، در لاهور چاپ سنگی آن منتشر گردیده است. ترجمه قسمتی‌هایی از کتاب را «دوکونتیک» تصحیح و به فرانسه برگردانده است و آن را با عنوان «سه رساله تشریح به عربی»، در سال ۱۹۰۳ م منتشر کرده‌اند^{۱۸}.

اهوازی، کتاب خود را به «امیر عضالدوله دیلمی» (وفات ۹۸۲ م) اهدا کرده است^{۱۹}. کتاب طب ملکی از دو بخش که هر بخش ده مقاله و هر مقاله دارای باب‌های متعددی است، تشکیل می‌شود^{۲۰}. در بخش نخست، اهوازی به مباحث نظری طب پرداخته است و در بخش دوم، اصول علمی پزشکی از جمله روش‌های جراحی اندام‌های مختلف را به دقت و تفصیل بیان نموده است. در مجموع، کتاب طب ملکی اهوازی نسبت به کتاب «الحاوی» رازی، منظم‌تر و مختصرتر، اما جنبه کاربردی - علمی آن از قانون ابن سینا بیش‌تر است. کتاب مزبور دارای مشاهدات بالینی جالبی است. به علاوه بخشی از آن نیز به بررسی داروها اختصاص دارد. افزون بر آن در باب دوم، مقاله‌ی نخست از کتاب اول، اهوازی، اندرزها و وصایای طبی بقراط و سایر پزشکان پیش از خود را

۱. نجم‌آبادی، دکتر محمود: پندنامه اهوازی یا آئین پزشکی، تالیف علی‌بن مجوسی اهوازی ارجانی انتشارات دانشگاه تهران، اسفند ۱۳۳۴.
2. Ebrahimnejad H.: Medicine, Public Health and Qajar State, P:5, Brill Publication, Leiden – Boston, 2004.
3. Nasr S.H: Science and Civilization in Islam, P: 185, the Islamic Texts Society, Cambridge, 1987
۴. منبع پیشین، صفحه‌ی ۱۹۷.
۵. نجم‌آبادی، دکتر محمود: تاریخ طب در ایران پس از اسلام (از ظهور اسلام تا دوران مغول) «صفحه‌ی ۴۴۳»، انتشارات دانشگاه تهران، اردیبهشت ۱۳۷۵.
6. The New Caston Encyclopedia, The Caston Publishing Co , London , Vol.2, P:497 , 1977.
۷. ر.ک منبع ۳ صفحه‌ی ۲۰۴.

۱۶. ر.ک منبع ۵ و هم‌چنین فرهنگ فارسی دکتر محمد معین -
ج ۶ ص ۱۵۳۸، انتشارات امیرکبیر ۱۳۶۴.
۱۷. ر.ک منبع ۱۵.
۱۸. ر.ک منبع ۱۲.
۱۹. ر.ک منبع ۵.
۲۰. ر.ک منبع ۵.
۲۱. ر.ک منبع ۱۲.
۲۲. ر.ک منبع ۱.
۲۳. ر.ک منبع ۵.
۲۴. ر.ک منبع ۱.
۲۵. ر.ک منبع ۱.
۲۶. ر.ک منبع ۳.
۲۷. ر.ک منبع ۵.
۲۸. ر.ک منبع ۱۳.